

Kettős kisebbségben

A szlovéniai magyar irodalom identitáskeresési kísérletei

A sors azzal a kegyvel ajándékozott meg, hogy részt vehettem egy nagyszerű, akkor még csak a kaland lehetőségével kecsegtető „felvállalásban”, amelyet később egyre sűrűbben muravidéki, illetőleg szlovéniai magyar irodalomnak neveztünk. Az elmúlt fél évszázadban a muravidéki szellemi mozgás olyan csodákat produkált, amilyenekre nincs, vagy csak elvétve van példa a Kárpát-medencében: új irodalmi ág született, az illyési öt-, később hatágúnak mondott sípnek újabb ága.

Nem tudjuk másnak, mint a véletlen művének tulajdonítani, amolyan „eleve elrendeltnek” azt a tényt, hogy a szlovéniai magyar irodalom előtörténetének egy csodálatos fejezetében, a 16. században olyan művek születtek Alsólendván, amelyek a régi magyar irodalomnak is reprezentáns alkotásaivá váltak. Illusztrációnak csak két szerzőt említsünk, Ráskai Gáspárt és Tőke Ferencet. A reformációval a három részre szakadt ország Mura menti szögletében az első nyomtatott könyvek is megjelentek, Kulcsár György prédikátor művei, melyek a magyar prédikációs irodalomnak a csúcspontját jelentik. Hogy aztán nagyon sokáig újra ne történjen semmi, legfeljebb a 19. század végének gyorssajtó-termékei között bukkanjon fel ismét egy-egy, a romantikából és a szentimentalizmusból kinövő alkotás. Az újabb csoda – paradox módon – arra az időszakra esik, amikor a szocializmus és a szocialista realizmus munkára fogta a pedagógusból lett újságíró, csasztuska-irodalmat szaporítandó kezdő tollforgatót, hasznos társadalmi tevékenységet várva el tőlük, az új rend megszilárdítása és a tanuló ifjúság (Tito „ifjúsága”), valamint a soha ki nem hajtó „szocialista erkölcs” kivirágoztatása ügyében.

Közhelynek számít, hogy irodalmi hagyományt teremteni egy vidéken sem volt könnyű feladat, különösképpen a peremvidéken nem, ahonnan a „szellem vendégei” csakhamar elkívánczoltak, mert a szóródás itt nagyobb volt, mint másutt. A

múzsák földjének számított valaha ez a vidék is, főleg a középkorban, akárcsak a Murán túli Muraköz, vagy a Délvidéknél maradvá Baranya, ahol a szellem emberei szívesen tartózkodtak. A Mura vidéke is ilyen volt; bizonyítékul következzenek itt néhány olyan emlék, melyek a fönt elmondottakat kétségtelenül bizonyítják. Kezdődjék a felsorolás az itt talált legrégebbi írásos dokumentummal, amely *Bagonyai ráolvasások* címen ismert a középkori szövegemlékek sorában. A profán tárgyú nyelvemlék 1488-ból való, s mint címéből is kiderül, sámáni „gyógyító szöveget” tartalmaz. Építészeti emlékeink is, a nagyszámú gótikus emlék, a Szent László királyt ábrázoló freskók, Aquila János művei a fönt elmondottakat támasztják alá. Irodalom- és nyomdatörténeti szempontból azonban kétségtelen, hogy a 16. századi lendvai nyomdászat és ennek termékei bírnak a legnagyobb jelentőséggel a Lendva-vidék kultúrtájára való minősítése szempontjából. Azt is mondhatnánk, hogy a 16. századi lendvai irodalmi megnyilvánulások nemcsak a Zala megyéhez tartozó Alsólendvának, hanem a régi magyar irodalomnak is egyik figyelemre méltó periódusát képezik.

A második kezdés, az ötvenes évek végének kedvezőbbnek tűnő politikai konjunktúráját kihasználva, már némi tudatosnak is mondható „irodalomteremtő szándék” jegyeit is magán viselte. Vljaj Lajos *Verseik* címmel megjelentetett válogatása a II. világháború utáni könyvnyomtatás első termékeként az időközben elnémult költőnek a 30-as évekből származó zsengeit tartalmazza, néhány sikerültebb verse pedig a háború embert próbáló idejének szorongatott helyzetét idézi meg. Posztumusz kötetét (*Szelíd intés*, 1968), melyben a versek zömét az 50-es években írta, már áthatja a szocialista realizmus, a legtöbb esetben semmitmondó, a sztálini érát és a Szovjetuniót dicsőítő prózavers. Egyetlen felcsillanása ennek a korszaknak Illyés Gyulához írott verse, melyben egyfajta új, népies

hangot próbálgat. A 70-es évek elején jelentkezett az a csoport, amelyet Tavaszvárás-nemzedékként szokott emlegetni a hazai irodalomtörténet-írás és a kritika. Napvilágot látott egy közös antológia, melyben három alkotó, Szúnyogh Sándor, Varga József és Szomi Pál, az akkorra már más publikációk révén is ismert „derékhad” írói-költői jelentkeztek. A 70-es évek irodalmi termését, immár önálló szerzői jelentkezéssel, az ő műveik jelentik (Varga József: *Naphívogató*, Szúnyogh Sándor: *Halicánumi üzenet*, Szomi Pál: *Őszirózsa*).

A csodaváró hangulatra ránehezedett a „légtüres tér” nyomasztó hangulata, a visszhangtalanság, nem utolsósorban pedig az, hogy segítséget sem az anyanemzettől, sem a távoli Vajdaságból nem várhattak az írók. Segítség, ha jött is, annak „kénkö szaga” volt, letarolva a friss termést, a zsenge növényt. Természetesen a kritikára gondolunk itt: a „kritikaínség” következtében minden bíráló szó „robbant”, minden elmarasztaló kinyilvánítás gyanakvást és ellenséges légkört szül. Politikai cselekvésnek könyvelték el az írók, saját belső ügyeikbe való beavatkozásként vették. Az is az igazsághoz tartozott, hogy az irodalmat nagyban felügyelő nemzetiségi politika sem állt a helyzet magaslatán, amikor ennek az irodalomnak az útjait jól-rosszul egyengetni kezdte. Nem volt cenzúra, helyette valamiféle lojalitásból eredő öncenzúra működött, amely nem volt értékorientált. A cenzúra pedig nem törődött a magyar könyvekkel, hiszen az ezek feletti örökösödést a magyar kisebbségpolitikusokra bízta. (A formális szerepet ellátó „szerkesztői bizottságokban” pedig politikai részről olyanok ültek, akik azt sem tudták, mit kell támogatni, s mit nem.) Talán éppen ennek tudható be, hogy e sorok írójának egyik igen szerencsétlen elszólása egy kötet kapcsán, melyben „a kiadói politika önkényéről” beszélt, nagy vihart kavart a politika berkeiben. Elevenjébe vágott azoknak, akik magukat a „tudatos” nemzetiségi politika képviselőinek kiáltották ki.

Igaz, hogy a pártalapon létrejövő, amolyan „népfrontos”, szakszervezeti védettséget élvező szelárnyék úgyszemint használt volna. Az írók, kezdve a *Tavaszvárás* íróival, igen szabad légkörben alkothattak. A cenzúra nem, de az öncenzúra, mint azt már fönt kifejtettük, igen keményen működött. Szomi Pál első regénykísérletét (*Szeretni kell*) tönkre is tették a kétnyelvű oktatás „pedagó-

giai gyakorlatából” beemelt, annak pozitívumait váltig hangoztató politikai doktrína szócsöveként szerepeltetett szaktanácsos-tanár monológjai, intelmei, a betüremkedő aktuálpolitikai „beáramlások”, a szocialista-kommunista „eszményi ember” mintapéldája. A regény részleteiben, például az „osztályozó konferencia” részben, hemzsegnek az éppen aktuális ideológia hamis frázisai.

Az elszigeteltségben létező, de az európai avantgárd új áramlataira is figyelő muravidéki magyar költők (főleg Szúnyogh Sándor) a jugoszláviai magyar avantgárd fővárosára, Újvidékre figyeltek. A kirekesztettség érzése azonban így sem szűnt meg, s bár a Vajdaság később „közelebb került” az ottani írókkal kötött barátság, szellemi összhang révén, a Tartomány nem szűnt meg – Arany Jánossal szólva – „távoli tartomány” lenni. Bori Imre a 60-as és 70-es években az itteni irodalmi kísérletezést találóan, ugyanakkor szűkszavúan a „könyvekben létezés” kifejezéssel jellemezte. S bár az ifjú tehetségek számára a szlovéniai magyarok egyetlen hetilapja (Népújtság), illetve ennek irodalmi rovata mellett a Lendvai Füzetek és a később folyóiratpótló funkciókat is felvállaló Naptár (A muravidéki magyarok szemléje) is nyitva állt, a hangsúly mégiscsak a szerzői, önálló kiadványokon volt. Az évenkénti egy-két magyar könyv kiadását országos-szlovéniai viszonylatban a Muravidéki Kiadó (Pomurska Založba) vállalta fel. Legtöbb esetben a Naptáron kívül még egy könyv jelentette az éves könyvkiadási kontingenst. Ezért a 70-es évek végén ők maguk döntöttek a nyitás mellett. Akkor született az az antológia, egy addig is működő sorozat új darabjaként, amely *Sozvočje – Összhang* címen vált ismertté.

Az 1979-ben megjelent *Összhang* antológiával olyan kultúrtörténeti „misszió” vált valóra, amelynek keretein belül a határon túli írók először szerepeltek együtt az anyaország szomszédos megyéinek (Vas és Zala) íróival-költőivel két közös Muravidéken szervezett irodalmi esten, közönségtoborzó bemutatkozáson. Az első, a Kárpát-medencében is egyedülálló vállalkozást a határ mindkét oldalán kitörő lelkesedéssel fogadták a szerkesztők, illetve a szerzők. „Az *Összhang* egy újfajta irodalmi akció első lépése. Mintha láthatatlan kezek felszedték volna a szellemi határkarókat: két ország költői találkoznak a könyvben” – áll a kiadvány fülszövegében. A nagy vállalkozás, illetve „újfajta irodal-

mi akció” azonban felemásra sikeredett, hiszen a szerkesztők szeme előtt – az eredeti elképzelés szerint – egy kétévente váltakozó helyszínen megjelenő antológia-sorozat lebegett. *Visszhang* címmel meg is jelent egy kötet a nyolcvanas évek közepén Zalában, de ebbe a muravidéki írók – vélt, illetve valós esztétikai hiányosságokra hivatkozva – már „nem fértek be”. A nyolcvanas évek elején folytatódott a sorozat; előbb a karintiai szlovén költőket láttuk vendégül az *Összhang* második, a kézfogás jegyében született kiadványában, később a muravidéki szlovén írókkal készült még egy antológia. S ezzel – a máig hiányolt – kapcsolatépítési szándékkal készült antológiáknak, közös kiadványoknak is vége szakadt.

A muravidéki magyar irodalom nagy eredményének kell elkönyvelnünk az 1988-ban megjelent Muratáj irodalmi, művészeti és társadalomtudományi, kritikai folyóirat első számát. A folyóirat – küldetésének megfelelően – a „szűrő” szerepét igyekezett felvállalni, a „gyűjtsd a termést kalangyába” jelleget meghaladva, a kritikai számadásjellegnek is teret adva. Művelődéspolitikai szempontból azonban a könyvkiadás teljes autonómiájának kezdetét is jelentette a folyóirat megjelenése. Egy új, az irodalmi élet minden szegmensét felölelő intézményesedés kezdetét jelentette az írói összefogással létrejött, írók, kiadók és olvasók toborzását is magában foglaló formula. Az anyanemzet irodalmi szerveivel való szorosabb kapcsolatépítés mellett, mely a 80-as években vált intenzívebbé, a határon túli magyar irodalmak felé való orientálódás a rendszerváltás tájékán programmá vált a Kárpát-medencei magyar kisebbségek számára.

A szlovéniai magyar irodalom „intézményesítése” szempontjából azoknak a törekvéseknek is nagy szerepet kell tulajdonítanunk, amelyek az írószövetségek felé irányultak. Előbb a szövetségként működő Szlovén Íróegyesület felé fordultak az itteni írók, hogy a nemzetiségi politika szempontjából is előnyösnek, amolyan „legalizálnak” tűnjön az egész eddigi könyvkiadás és az erre „pazarolt” pénz. Minekutána tudomásukra jutott, hogy a Szlovén Íróegyesület tagjai között olyan, hazájukban disszidensnek számító írók is vannak, mint a szerb Miodrag Bulatovič (*Ötödik ujj stb.*), mi is tagfölvételhez folyamodtunk. Szerencsétlenségünkre a végső elbírálást végző szerv – nyelvi problémákra hivatkozva – éppen azoknak a szerbimádaturkról

híres, a Forum holdudvarába tartozó, abszolút lojális magyar íróknak-irodalomtörténészeknek adta recenzióra a műveinket, akik különböző esztétikai-ideológiai „éretlenségre” való hivatkozással nemleges véleményt adtak a felvételi kérelemre.

A Magyar Írószövetségbe való bejutásunkat a rendszerváltásig a tagság állampolgársághoz való kötése akadályozta. Erről a problémáról többször tárgyaltunk Cseres Tibor akkori elnökkel; a jég akkor tört meg, amikor a rendszerváltás tájékán Jókai Anna vette át az akkor még egységes író-társadalom vezetését. A magyar írók – nyilatkozta később – ekkor (előtte, de utána sem volt példa erre) szinte közfelkiáltással döntöttek a határon túli írók felvételéről. A „külhoni” tagsági könyvecskét postán továbbították az írókhoz.

A 90-es évek végén tovább folytatódott az intézményesülés, hiszen a Pomurska Založba végül is felmondta a magyar könyvekkel való törődést, bár egyértelmű haszna származott belőle. A válás tényét egy, az 1987-es könyvkiadási programban megjelent, nyelvi és tipográfiai-szerkesztési hibáktól hemzsegő, lektorálatlan Szomi Pál-novelláskötet váltotta ki. Az írók felháborodását Varga József fogalmazta meg, aki egy irodalmi társaság tervével is előhozakodott. A magyar könyvek kiadását a Muravidéki Nemzetiségi Művelődési Intézet, illetve a Szlovéniai Magyar Írócsoport jegyezte. A Muravidéki Magyar Írók Társasága pedig még az 1997-es évben megalakult, elnöke Bence Lajos lett. Azóta a magyar irodalmi termékek kiadását az MNMI keretében működő könyvkiadási kuratórium végzi, évi 5–6 könyvet támogatva a Szlovén Kulturális Minisztérium költségvetéséből erre a célra garantált pénzből.

A Szlovén Íróegyesülettel a 2000-es évben háromoldalú megállapodás született, Veno Taufer elnök, a Magyar Írószövetség (Pomogáts Béla) és a Muravidéki Magyar Írók Társasága (Bence Lajos) aláírásával. Ennek azonban az egyszeri protokolláris eseményen kívül nem lett hozadéka.

Az elmúlt fél évszázad muravidéki irodalmi termését átnézve megállapíthatjuk: lehet tapasztalni esztétikai hiányosságokat a szlovéniai magyar irodalom alkotásai között, a műfaji egyoldalúságon sem sikerült változtatni. A 90-es évek termésében azonban akad néhány olyan újdonság, amely az új évezred elején is meghatározó irányt szabhatna a szlovéniai magyar irodalom fejlődésének. Az élő

irodalmi hagyományra, a népművészetre való támaszkodás adva volt az indulásnál, Vljaj Lajos és a Tavaszvárás-nemzedék íróinál. Adva volt a szülőföld, mely a szűkebb hazát, a muravidéki magyarság lakóhelyét jelentette, azt a tájat, ahol a zárt közösség, a paraszti világ még őrizte a Hetés és Göcsej népköltészetének kincseit. Ennek az irodalomnak az első kritikusa, Palkó István is ezt a jelleget emelte ki, összekötve annak funkciójával, a jelleg diktálta szerepvállalás lehetőségére is utalva. Ez szükségszerűnek is tűnt ekkor, hiszen a szerző, felmérve a muravidéki ember nyelvének állapotát, úgy ítélte meg, hogy a „kényelvűség” hatására az olvasóközönség nyelvét olyan nagyfokú károsodás érte, hogy az már egyenlő a teljes közösségi nyelvi sorvadással, nyelvének elvesztésével.

Közhelyszámba megy, hogy a szlovéniai magyar irodalom a vasfüggöny utáni években a nehezen induló önszerveződésnek is az egyik fontos segítőjévé vált. Nem utolsósorban a mára valószínűsággá vált kulturális autonómia megteremtésében is fontos szerepet kell tulajdonítanunk ennek az irodalomnak. De igen erőteljesen, kevés áttétellel, szinte programszerűen, legtöbb esetben erőteljesen patetikus hangon szólal meg (Varga J.: *Meddig magyar a magyar?*, Szúnyogh S: *Rendületlenül* stb.), mintha ezzel kívánta volna ellensúlyozni a nyelvi erőtlenséget, összetartani a „laza” szerkezetet, a kényszerből „minimalista” eszközhasználatot a téma felszínes megközelítését illetően.

A 90-es évek elején jelentkező nemzedék (Halász Albert, C. Toplák János, Zágorec-Csuka Judit, Balazsek Dániel) már jóval burkoltabb formában nyilvánul meg (Zágorec Csuka Judit: *Viharverten*, Halász Albert: *A gólyák még nem* stb.). Hogy nem csupán költői-írói eltávolodásról van szó, felvett pózról, azt az is bizonyítja, hogy az induló Balazsek Dánielnél is igen erőteljesen jelen van a szerepvállalás effajta igénye. Ez a tendencia figyelhető meg az *Igét őrizve* antológia verseinek túlnyomó többségében. Hogy ez mennyire tekinthető „maradi szemléletnek”, s mennyivel volt több felvett póznál, arra bizonyítékul elég az irodalmi hagyományteremtés sehol sem könnyű, sőt kálváriaszerű vállalkozására utalni. A muravidékihez hasonló kis közösségek esetében – ilyen pl. Burgenland vagy a horvátországi Drávaszög, ahol számaránybeli egybeesés tapasztalható az őslakos magyarokat illetően – alig lehetett olyan

szellemi közösséget kitermelni, ahol az egyéni kezdeményezésekből kiindulva a magányos szerzői próbálkozások „társadalmisítását” is célul tűzték volna ki. Lassanként mégis kialakult egy közös írói-olvasói-művészeti közvélemény, a szükséges intézményrendszerrel (folyóirat, írói társaság, kiadó stb.). A kisebbségi-nemzetiségi magyar irodalmak kialakulásánál a „nemzet napszámosa”-attitűd szükségképpen mindenütt jelen volt. Itt is úgy volt, mint a Felvidéken vagy a Vajdaságban: a tanárból lett az író-irodalomtörténész, a könyvtárosból az irodalomszervező, az előadóművész, az újságíróból a kritikus. Lényegében ugyanez mondható el a kapcsolatépítésről és kapcsolatteremtésről is. Vajon átértékelendő fogalmakról van-e szó, vagy csupán az irodalomtudományon belül zajló, az objektivitás és az egzakt tudományos kor mindent determináló, a művészetekkel szemben a hermeneutikai eljárást abszolutizáló törekvéséről, amely figyelmen kívül szeretné hagyni az előbb elmondottakat?

A 80-as évek közepe táján az egyetemes magyar irodalom, a nemzeti-anyaországi irodalom és a nemzetiségi irodalom fogalomrendszere körül kialakult elméleti viták a határon túli közösségek által létrehozott irodalmak identitásának, kötődési rendszerének a vizsgálatára is kitértek (pl. Görömbei András, Pomogáts Béla, Láng Gusztáv, Kántor Lajos). Ezek a fejtegetések a rendszer-váltást követő években a kisebbségi irodalmak irodalomtörténeteinek megírása után még fel is erősödtek. Öröndetesnek mondható, hogy mára – ahol az irodalom ismérvei egyáltalán kialakultak – a határon túli nagyobb tömbök (Erdély, Felvidék, a Vajdaság) és a szórvány (Kárpátalja, Szlovénia, a nyugati szórvány) magyar irodalmáról egyaránt születtek monográfia értékű tanulmányok, szintézisek, irodalomtörténeti összefoglalók.

Ezeknek a szintéziseknek közös jellemzője, hogy – függetlenül attól, hogy szerzőjük bennfentesként vagy „a külső szem perspektívájából” szemléli-e tárgyát – a recepciókritika jegyében íródtak. Inkább a népszerűsítés, mint az értékelés igényével, így a számvetés is elmaradt. Ezért egy-egy kisebb régió esetében az irodalmi öneszmélésre nem voltak kihatással.

A terminológiai hiányosságokat már több alkalommal is szóvá tettük, e tekintetben az autonóm törekvések, a táj és a hagyomány, valamint a helyi

színek, a hely „szellemének” hangoztatása mindennél fontosabb princípiumoknak bizonyultak, az irodalmi egység megteremtése és a regionális törekvések jelenlétének, egymást kölcsönösen kiegészítő „természetes” egymásra hatásának, egymással párbeszédet folytató kölcsönhatásainak hangsúlyozásával. Leszögezhetjük azonban, s ez a fenti fejtegetésből is következik, hogy amennyiben mozgó-mozgósító erővel bír egy irodalom, akkor a közösségteremtésben és az önszervezésben is szerepet tud vállalni, akár az írott művek által, akár úgy, hogy az írók maguk is felvállalnak bizonyos szerepeket.

Visszatérve a dolgozat elején említett 90-es évekre: a kiadványok és könyvek számában háromszoros, s a műfaji változatosságban is nagy előrelépés történt. Főleg a prózai művek tekintetében észlelhető jelentős elmozdulás a hagyományos elbeszéléstől (Szomi Pál, Varga József) a novellairodalom felé (Bence Utrosa Gabriella), a gyermekverstől (Varga József) a modern mese felé (Bence Utrosa Gabriella).

A valóságirodalom területén is változatos műfajú és színvonalú művek láttak napvilágot, a frontnaplótól (Vida István) a néprajzi hitelességű

szociográfiáig (Göncz János, Szabó Mária). A helytörténeti kutatások terén is bővülés észlelhető a tipikus „mindenes” falumonográfiától az egyházi életnek és a szőlőművelési kultúra Lendva-vidéki meghonosodásának nyomon követéséig (Varga Sándor, Pivar Ella, Göntér János). Zágorec-Csuka Judit, Göncz László, Kovács Attila néprajzi, Hagymás István képzőművészeti fejtegetései és film-elemzései egy-egy alkotás asztrálmítoszi jegyeinek felkutatásáig (lásd Fellini-könyvei) szintén figyelemre érdemesek. A történelem- és néprajztudomány monográfiái igényű eredményei szerzői művekben láttak napvilágot: Göncz László a két világháború közötti, majd újabb történelmünk egy igen ellentmondásos fejezetét, az 1941-es, a szlovén történészek szerint egyértelműen „megszállásnak” minősített hadi cselekmény tényét vizsgálja felül a Muravidék őslakossága s hungarus-tudatú szlovén lakossága véleményének tükrében, Halász Albert pedig a jeles napok, népi ünnepek tárgykörben tett közzé figyelemre méltó tanulmányt. Így a leltár egy cseppet sem lehangoló, hiszen immár száznál több önálló kiadvány jelzi ennek az irodalomnak a létjogosultságát.

Új genezis